

## ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ АДВОКАТУРИ

**Сокальська О.В.**

*кандидат юридичних наук, доцент,  
начальник кафедри загально-правових дисциплін  
Інституту кримінально-виконавчої служби*

### АДВОКАТУРА ЗА ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ДОБИ

Литовсько-руське законодавство передбачало право доручити представництво своїх інтересів у суді довіреним особам. І хоча для судового процесу початку XVI ст. більш характерна особиста участь, уже Статут Великого князівства Литовського (далі - Статут) 1529 р. закріпив можливість діяти в суді через представника (арт. 8 розділ VI). Статут 1566 р. остаточно утвердив принцип судового представництва, зрівнявши сторону та її представника у правах (Статути Великого князівства Литовського. У 3 т. – Т. II: Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За редакцією С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2003. – 560 с.).

Судові матеріали другої половини XVI ст. дозволяють розрізнити представників сторін на суді, які «заступали» останніх і від їх імені вели процес, та правозаступників, які володіли ґрунтовними знаннями норм статуту й надавали фахову юридичну допомогу. У праві литовсько-руської доби не розрізняли правозаступництво (адвокатуру) та судове представництво. Із останнього в подальшому й сформувався інститут адвокатури.

Особи, які захищали чи представляли інтереси сторін у суді, називалися умоцований, прокуратор або речник. У першій половині XVI ст. представниками в суді виступали переважно служебники, приятелі та родичі, які лише заміщали одну зі сторін процесу. Найчастіше це були писарі, дяки та інші урядники судово-адміністративних канцелярій. Практика ведення чужих справ у суді була досить поширеною, але повноваження значної кількості осіб (здебільшого це були слуги, які представляли в суді свого пана) мали нетривалий, радше, випадковий характер. Погоджуємося з думкою С. Борисенка, що в цей період представництво в суді ще не набуло ознак адвокатури, хоча й траплялися випадки такого представництва за винагороду (Борисенко С. Утворення професійної адвокатури в Литовсько-Руській державі // Праці комісії для виучування історії західно-руського та українського права. Вип. 3. – К., 1927. – С. 113–120).

До послуг умоцованих, з одного боку, звертались особи, які через свій соціальний статус або зайнятість не бажали чи не могли особисто вести справи, а з іншого – судових представників запрошували люди, які, як записано в Статуті 1566 р., не вміли «у права мовити и речи своей справовати» (арт. 33 розділ IV), тобто були недостатньо юридично підготовлені. Дослідник судоустрою та судочинства Великого князівства Литовського І. Лаппо зазначав, що «скільки-нибудь выдающиеся своим положением лица заметно избегают лично являться перед городский уряд, а присылают со своими заявлениями своих урядников или слуг».

Статут 1566 р. не лише закріпив право сторін на юридичну допомогу в суді, але й передбачив безкоштовне надання захисника особам, які не мали можливості його найняти: «убогим сиротам и вдовам немаетным» і тим, «которые бы або за приязню або теж убозтвом своим прокуратора мети и сами речи свое за недостатком своим в суду справовати не могли» (арт. 33 розділ IV). Прокуратор не мав права відмовитися від захисту таких осіб під загрозою заборони вести інші справи (арт. 57 розділ IV Статут 1588 р.).

Прокураторами в суді могли виступати лише повнолітні чоловіки світського стану, психічно й фізично здорові, з бездоганним минулим й незаплямованою честю. Ними не могли бути місцеві судові урядники [«судья подсудокъ и писарь такъ тежъ и тые, которые только духовные имѣнья держать, прокураторовать не мають» (арт. 34 розділ IV Статут 1566 р.)], люди необачної поведінки, особи, які були затримані на місці злочину, або записані в книгах «злодейских», або платили раніше за «злодійство». Іноземці та особи, які не мали осілости у Великому князівстві Литовському, могли виступати прокураторами лише у справах «о горло» й «о честь». Потреба «знаності» захисника шляхетським загалом нерідко обмежувала дію адвокатських повноважень ще меншими територіальними одиницями – повітом чи воєводством.

Повноваження прокуратора чи умоценого представляти інтереси сторони в суді оформлювалися «листом порученим» (прокурацією). У ньому вказували: прізвища довірителя, прокуратора й протилежної сторони, предмет судового спору, повноваження прокуратора, що могли поширюватися на ведення однієї чи усіх справ довірителя або ж стосувалися окремих процесуальних функцій. У дорученні також зазначалося, що сторона не буде оскаржувати все те, що прокуратор робить від її імені, й зобов'язується виконати судові рішення незалежно від рішення суду. Приклад такого доручення міститься в актах Литовської Метрики під заголовком: «Уставеньє прокуратором от князя бискупа виленского пана Миколая Кграбю, подкоморого сирадского, в розных справах костелных» (1540 р.): *«Князь Павелъ, его милости, бискупъ виленский, уставилъ от себе прокуратором пана Миколая Кграбю, подкоморого сирадского, во всех справах судовых своих и подданных своих, даючи ему моц зуполну, водлуг права»*.

Доручення прокуратору, видане не в залі суду, скріплювалося печаткою й підписом довірителя. Відсутність письмового повноваження на ведення справи або видача доручення особі, яка не відповідала вимогам, що висувалися до умоценових, було підставою для його відводу. Здебільшого причиною відводу була неосілість уповноваженого.

Обов'язком прокуратора було «реч мовити и справовати» на боці свого клієнта, докладаючи всіх зусиль для захисту його інтересів і дбаючи про них. Порушення захисником своїх обов'язків (підробка доручення, зрада інтересів довірителя, контакт з протилежною стороною) або нехтування ними каралося тюремним ув'язненням. Якщо прокуратор, з поважних причин, не мав можливості бути присутнім на судовому засіданні, то повинен був повідомити про це суд і сторони (арт. 60 розділ IV Статут 1588 р.). Сторона мала право відмовитись від послуг прокуратора чи замінити його на будь-якій стадії судового розгляду.

Інститут представництва в суді інтересів сторін через прокураторів, що виник в статутний період і повинен був служити інтересам правосуддя, виробив однак багато негативних рис. Серед населення сформувався образ прокуратора як дільця позбавленого будь-якого почуття справедливості й поваги до права, який навмисне неправильно виконував формальні вимоги статуту, затягуючи розгляд справи. Це спонукало шляхту порушити питання перед великим князем про заборону вести справи в судах через прокураторів. Свою вимогу стани сейму 1547 р. мотивували тим, що прокуратори «своими непотребными и широкими вымысли» лише затягують процес, додаючи суддям і сторонам труднощів і зайвих судових витрат. Великий князь відповів, що залучення прокураторів – справа приватна й добровільна, й, якщо їх не найматимуть, то вони й не будуть вести справи. У Польщі пропонували навіть таврувати адвокатів, щоб зразу відрізняти їх від інших людей. Однак, фіксація польськими пам'ятками права статусу адвоката як самостійної процесуальної фігури свідчить про зростання ролі адвокатури. Так, Мазовецький Статут забороняв перебивати в суді промову прокуратора. Польські конституції першої половини XVI ст. вимагали від адвокатів скласти присягу, в якій вони урочисто обіцяли не брати до свого провадження безпідставних справ, не зловживати своїми правами та не «волокітити» справ.

Відношення до адвокатів як лихварів та умілих маніпуляторів приписами закону знайшло відображення й у літературних творах. Зокрема, один з родоначальників польського художнього слова Миколай Рей у «Короткій розмові між трьома особами: Паном, Войтом і Плебаном...» 1543 р. саркастично описував прокураторів, які своїми «пишними» промовами лише заплутували суд й ускладнювали процес встановлення істини.

У кінці XVI ст. в українських судах поступово починає виокремлюватися певна група «спеціалістів» в сфері правозаступництва. І якщо до середини століття послугами прокураторів (не родичів і не служебників), які отримували платню за представництво й захист чужих інтересів в суді, користувалися лише великі феодала, то у другій половині XVI ст. при канцеляріях формуються групи професійних адвокатів. Що свідчить про престижність та прибутковість цього заняття. Наприкінці XVI – на початку XVII ст. з'являються перші своєрідні «династії» незаможної української шляхти, для якої адвокатський хліб ставав родинною традицією, зокрема Бобриковичі, Божкевичів, Бруяк та ін. Федір Бруяк був у 1584 р. адвокатом вдови й сина кн. Андрія Курбського у справі про відібрання в нащадків князя маєтку. Позов був ініційований королем і справа розглядалася в королівському суді. Отже, адвокат мав бути добрим фахівцем в судових справах. Із представництвом кн. Курбського в суді пов'язаний ще один цікавий епізод. У 1572 р. умоценом князя в справі про вбивство його соратника та намісника Ковельського Івана Келемета був

пінський землянин Федір Достоевський – прапращур Ф. Достоевського (Іванишев Н.Д. Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни // Сочинения. – К., 1876. – С. 188, 193–194.).

Отже, наприкінці XVI ст. присутність адвоката в ході судового процесу стає звичною справою. Заняття адвокатською діяльністю сприяє підвищенню загального рівня освіти, зокрема, правової освіти й правосвідомості шляхетського поспільства.

**Британська О.В.**

*студентка 5-го курсу Інституту кримінальної юстиції  
Національного університету «Одеська юридична академія»*

### **ЖІНКИ В БОРОТЬБІ ЗА ПРАВО СТАТИ АДВОКАТОМ**

Тривалий час адвокатура була тільки чоловічою справою. Навіть термін «адвокат» - чоловічого роду. З появою перших жінок-адвокатів у світі (кінець XIX – XX ст.) у законодавстві багатьох країн продовжували використовувати термін чоловічого роду. Не виключенням є і країни пострадянського простору Росія та Україна. В даних країнах ще в 1917 р. відповідно до Декрету Тимчасового уряду, очолюваного О.Ф. Керенським, жінки таки отримали право займатися адвокатською діяльністю. Однак, сам термін «адвокатеса» не був закріплений на законодавчому рівні. Навіть до сьогодення жоден нормативно-правовий акт не містить даного терміну. Враховуючи те, що в сучасній Росії більш 1/3 адвокатів – жінки. (Мельниченко Р.Г. Адвокат или адвокатеса – 2005 – с.109). В наш час в Україні жінки складають близько 70% адвокатського корпусу. (Наша спілка – 2009 - №2 – с.31-34).

Напротязі багатовікової історії людства образ адвокатів асоціювався виключно з чоловіками, тобто переважала доля чоловіків-адвокатів, існувала маскулінізація адвокатури. Починаючи із зародження адвокатури в стародавньому світі (Стародавніх Греції та Риму) і до II половини XIX ст. існувала чоловіча монополія на зайняття адвокатської професії. Довгий час в адвокатурі домінували тільки чоловіки і саме тому адвокатська діяльність вважалась виключно чоловічою справою. Жінкам було взагалі заборонено займатися даною діяльністю. З чим це було пов'язано? Я вважаю, що насамперед це пов'язано із певними гендерними стереотипами, за якими жінки не сприймалися рівними з чоловіками, вони розглядалися як «слабка стать», а тому їх основним призначенням вважалось ведення домашнього господарства та виховання дітей. Отже, професія юрист-адвокат, була виключно чоловічою професією. Ситуація почала змінюватись із фемінізацією суспільства, коли жінки почали відстоювати свої позиції у різних сферах життя, зокрема, в юридичній стадії. Можна стверджувати, що образ «жінка-адвокат» є новим.

Першою жінкою-адвокатом стала американка Арабелла Менсфілд (США, 1869). В Україні першою жінкою-адвокатом стала Катерина Абрамівна Флейшиць (Російська імперія, 1909). Проте тогочасне суспільство з настороженістю ставилося до жінок-адвокатів і не сприймало їх всерйоз. Жінкам знадобилося докласти дуже багато зусиль, щоб сьогодні в XX ст. займатися адвокатською діяльністю нарівні з чоловіками. В наш час це не викликає негативних вражень і сприймається як звичне явище. Можна сказати, що в сучасності в світі набуває поширення фемінізація адвокатури. Навіть існують країни в яких жінок-адвокатів порівняно більше ніж чоловіків-адвокатів. (Мартинович І. История адвокатуры (электронный ресурс)). Нелегким був шлях першої жінки-адвоката в Росії. Уродженка Полтавщини Катерина Флейшиц, закінчивши Соробону й Петербурзький університет, у 1909 р. подала документи в адвокатуру й стала помічником присяжного повіреного. Однак виступати в суді їй не дозволили. Коли вона спробувала це зробити, прокурор запротестував й залишив судові засідання. Суд визнав участь жінки у процесі можливою, однак міністр юстиції Іван Щигловітов, який звернувся з цього приводу із запитом до Сенату, роз'яснив, що «під особами, які закінчили юридичний факультет одного з університетів, і такими, що мають право бути адвокатами, розумілися в російському законі виключно особи чоловічої статі». Тому Катерину Флейшиц виключили з адвокатури. Згодом вона зайнялася науковою роботою й стала першим доктором юридичних наук у Росії.

Тепер про сім'ю. Виховання дітей, родинне вогнище лягають здебільшого на плечі жінок, що в свою чергу негативно позначається на кар'єрному зростанні і додає чоловікам деякі